

Armin Mikos v. Rohrscheidt, armin@turystykakulturowa.org
GSW Milenium, Gniezno

W stronę przewodnictwa interpretatywnego. Nowe podejścia i nowe usługi na przykładzie wybranych miast europejskich

Słowa kluczowe: turystyka miejska, przewodnictwo turystyczne, interpretacja dziedzictwa, metodyka przewodnictwa

Abstrakt

Przedmiotem opracowania jest analiza różnorodnych alternatywnych form przewodnictwa coraz liczniej wprowadzanych w miastach europejskich. Jako przyczyny zwiększenia ilości oraz różnorodności ofert i wprowadzenia nowych metod zidentyfikowano zmiany w preferencjach i oczekiwaniach dzisiejszych turystów miejskich oraz konkurencję ze strony miejskich systemów informacyjno-prowadzących, które wykorzystują w turystyce nowoczesne technologie komunikacji i prezentacji. Statystyka ofert przewodnictwa w wybranych miastach Unii Europejskiej potwierdza rozpowszechnienie przewodnictwa interpretatywnego, a analiza jego wybranych propozycji dokonana w ostatniej części tekstu ukazuje ich zbieżność z uznanymi zasadami interpretacji dziedzictwa.

Wprowadzenie

Analiza badań naukowych zjawiska przewodnictwa turystycznego wykazuje, że spośród 265 zidentyfikowanych opracowań opublikowanych w ostatnich 35 latach aż 82 (32%) pochodziło z Australii, następne 54 (21%) z USA i tylko nieco ponad 10% z Europy, wliczając Zjednoczone Królestwo [Weiler, Black 2014, s. 19]. Dodajmy, że wśród badań przeprowadzonych na naszym kontynencie, przeważały te zrealizowane w Niemczech. Oznacza to, że niezależnie od rozkwitu nauk humanistycznych oraz naukowej refleksji nad turystyką, w tym turystyką kulturową, w krajach o takim potencjale jak Hiszpania, Włochy czy Francja, a w ostatnich latach także w Polsce, gdzie od roku 2008 przeprowadzono około czterystu badań i opublikowano podobną liczbę analiz [Mikos v. Rohrscheidt 2014a, s. 90-131], tej tematyce usytuowanej na styku stosowanego kulturoznawstwa i badań zjawisk turystycznych nie poświęca się szczególnej uwagi. Mało więc wiemy o przewodnikach, o zmianie dokonującej się w sposobach świadczenia ich usług oraz poziomie ich wykorzystania przez turystów i satysfakcji tych ostatnich. Poza przypominającymi zaklinanie rzeczywistości stale powtarzanymi postulatami realizacji współczesnych zasad interpretacji oraz unowocześnienia ich warsztatu, europejscy teoretycy i badacze tak turystyki, jak i interpretacji dziedzictwa nie dostarczają przewodnikom wsparcia w postaci dostosowania swoich licznych koncepcji do ich warunków czy opracowywania dla nich narzędzi do pracy z ludźmi „na ulicy”. Dziesiątki tysięcy europejskich przewodników są więc zdane na siebie w swojej codziennej praktyce usługi, która przecież jest formą interpretacji dziedzictwa. Część nich popada w rutynę i zasklepia się w swoich „sprawdzonych” narracjach, nie biorąc pod uwagę oczekiwań nowego pokolenia miejskich turystów. Cierpi na tym nie tylko jakość ich przekazu i jego efektywność, czyli możliwości oddziaływania na turystów i tworzenia ich relacji z miejscowym dziedzictwem. Pogłębiająca się luka między zainteresowaniami i preferencjami gości a ofertą gospodarzy-interpretatorów zagraża spadkiem popytu i powolnym zamieraniem tego starożytnego zawodu, co oznaczałoby też zaniknięcie kolejnego kanału osobowego przekazu dziedzictwa. Jednocześnie nieliczni bardziej kreatywni

przewodnicy, szczególnie żyjący wyłącznie z tego zawodu, poszukują nowych metod i narzędzi, testując je we własnej pracy i na swoich klientach. Zmusza ich do tego z jednej strony pokoleniowa wymiana tych ostatnich i ich z gruntu inne oczekiwania, z drugiej: upowszechnianie się w miastach systemów informacyjnych adresowanych do turystów: elektronicznych aplikacji turystycznych, systemów audioguide, systemów tras miejskich citywalk, a ostatnio również aplikacji wykorzystujących tzw. augmented reality.

W tej nowej dla nich sytuacji przewodnicy zmieniają, a przynajmniej różnicują profil swojej oferty, wprowadzając do niej w coraz szerszym stopniu element interpretacji dziedzictwa. Był on od początku obecny w przekazie przewodnika miejskiego, jednak do niedawna przeważały w nim elementy informacji i prezentacji, co było związane z brakiem innych źródeł informacji turystów poza papierowymi publikacjami. Teraz jednak przewodnicy właśnie na interpretacji zaczynają się koncentrować, widząc w niej swoją szansę.

W sytuacji braku systematycznych opracowań poświęconych nowym formom przewodnictwa jako formy interpretacji, pożyteczną będzie krytyczna prezentacja kilku funkcjonujących ofert przewodnictwa alternatywnego, które – skonfrontowane z wypracowanymi przez światowe organizacje zasadami interpretacji dziedzictwa - okazały się ich efektywną realizacją w praktyce. Przedstawione analizy przypadków mogą z jednej strony dopomóc przewodnikom poszukującym i kreatywnym przez wskazanie potencjalnie skutecznych narzędzi, z drugiej może zachęcić badaczy dziedzictwa i autorów metod interpretacyjnych do ich rozwinięcia lub opracowania nowych, a może do systematycznego zajęcia się grupą interpretatorów-praktyków, których praca jest cenna dla społeczeństwa i którzy pilnie potrzebują ich pomocy.

Badania prowadzono w lipcu i sierpniu 2015 roku metodą inwentaryzacji i analizy treści ofert dostępnych na portalach ofertowych jednego lub kilku wiodących miejskich operatorów usług przewodnickich w kilkudziesięciu historycznych miastach Europy z rozwiniętą ofertą przewodnictwa. Przebadano ofertę kilkudziesięciu operatorów zawierającą prawie pół tysiąca szczegółowych propozycji zawierających wyraźny element interpretacji. Jakkolwiek badanie nie przekazuje wyników zupełnych, to grupa miast może być uznana za reprezentatywną zarówno dla tzw. starej Unii Europejskiej (sprzed rozszerzenia w 2004 roku) jak i nowej jej części. Przykłady ofert zidentyfikowanych jako alternatywne i interpretatywne, które ilustrują i uzasadniają tezy opracowania, opisano w formie studiów przypadków w trzeciej w części tekstu.

1. O dziedzictwie i zasadach jego interpretacji

Istnieje wiele definicji **dziedzictwa**, stworzonych przez teoretyków jego interpretacji oraz przez międzynarodowe i krajowe organizacje. Najbardziej użyteczną dla współczesnego interpretatora a jednocześnie zrozumiałą dla turysty wydaje się być ta zaproponowana przez Roberta Hewisona [1989, s. 16]. Lapidarnie określa on dziedzictwo jako "to wszystko, co minioną generacją ocaliła i przekazała współczesności i co znacząca grupa w (dzisiejszej) populacji pragnie przekazać przyszłości". Definicja nie opisuje wyizolowanych obiektów o niezmiennym raz nadanym znaczeniu i przekazie, ale ujmuje dziedzictwo kontekstowo i dynamicznie, a więc po pierwsze jako całość, na którą składają się miejsca i ich pierwotne sensory, otoczenie i jego przemiany, idee i ich konkretne wyrazy, a po drugie jako dynamiczny proces: poznawania i uznawania, interpretacji, zapamiętywania, przypominania i ciągłego nadawania rzeczom i miejscom nowych znaczeń, a z punktu widzenia przyszłości - również jako proces przekazu i odnawiania kapitału kulturowego oraz budowania relacji ludzi ze sobą i ich środowiskiem. Dziedzictwo nie ogranicza się więc ani do zabytków historii czy architektury, ani do obiektów czy dzieł znanych czy uważanych za najpiękniejsze, ani też do

świadectw materialnych, ale obejmuje także elementy niematerialne jak wierzenia, idee filozoficzne czy artystyczne, społeczne zachowania (tradycje, utrwalone sposoby życia), osiągnięcia naukowe, systemy edukacyjne, a nawet całe katalogi unikalnych umiejętności (rzemiosło). Nie jest ono także tylko jakąś formą obecności przeszłości w życiu dzisiejszych ludzi, ale trwałym elementem ich tożsamości, żywego doświadczania codzienności. Jest też sposobem zaangażowania jednostek i grup w życie społeczne, a tym samym także ich wkładem w tworzenie przyszłości, szczególnie tej budowanej przez ludzi żyjących wspólnie na danym miejscu. W świadomości człowieka i grupy dziedzictwo uzyskuje swój najpełniejszy sens wówczas, gdy nie wyczerpuje się w wiedzy, lecz kiedy wyzwala jego (ich) emocjonalne zaangażowanie, staje się elementem tożsamości, gdy ludzie nadają mu nowe, osobiste znaczenia wykorzystując je w budowaniu nowych więzi grupowych czy lokalnych.

Miejsca, obiekty i przedmioty mogą mieć wprawdzie własną wartość, lecz same z siebie nie posiadają znaczeń wychodzących poza ocenę materiału czy zasobu, wykonanej przy nich pracy i ewentualnego zapotrzebowania na nie. Jednak ich powiązanie z ludźmi jako ich autorami, twórcami lub bohaterami wydarzeń, z dziejami ludzi wykorzystujących je i społeczności, na które ich istnienie (wydarzenie się) miało i nadal ma wpływ, z tożsamością i zachowaniami ludzi dziś posiadających z nimi związek – to dopiero czyni z nich dziedzictwo. Działanie podejmowane przy wszelkich formach dziedzictwa nie tylko utrzymuje je w dalszym istnieniu, ale także nadaje mu nowe znaczenia i tym samym nadal je tworzy, ponieważ z ich udziałem i w ich kontekście tworzy nowe wartości społeczne i kulturowe.

Interpretowanie oznacza najpierw zrozumienie (na własny sposób) a następnie wyjaśnianie, przybliżanie znaczeń, tłumaczenie. Według pioniera teorii interpretacji dziedzictwa, Freemana Tildena [1957, s. 8] *„interpretacja jest aktywnością edukacyjną, której celem jest ujawnienie znaczeń i zależności (relacji), dokonywane przez wykorzystywanie oryginalnych obiektów w doświadczaniu bezpośrednim (przez odbiorcę) oraz mediów ilustrujących”*. Jest więc czymś zasadniczo innym niż proste przekazywanie informacji opartych na faktach. Inne, dokładnie o pół wieku późniejsze ujęcie znaczenia interpretacji, autorstwa Australijskiego Stowarzyszenia Interpretacji, określa ją jako *„środek komunikacji idei i odczuć, które pomagają ludziom wzbogacić ich zrozumienie i docenienie wartości ich świata oraz ich własną rolę w nim”* [Sharing our stories, 2007, s. 8]. Wyraźnie akcentuje się tu koncentrację na przekazie innym niż tylko zawartość treści edukacyjnych. W takim ujęciu interpretacji kluczowe znaczenie ma przekazywanie i pozyskiwanie doświadczeń na temat dziedzictwa i budowanie relacji między nim a jej odbiorcami. Z obu definicji wynika, że interpretator nie ogranicza się do podawania faktów potwierdzonych przez badania empiryczne, zweryfikowanych przez dociekania naukowe i podanych w encyklopedycznych definicjach. Wówczas jego przekaz byłby tylko informacją (choćby i wyczerpującą) a on sam – zwłaszcza w dobie powszechnego dostępu do internetowych leksykonów – byłby niepotrzebny i nudny. Interpretator idzie w głąb, jak mówi Tilden: „od tego, co „oczywiste” do tego, co realne, od tego, co częściowe do całości, od „prawdy” do „ważniejszej prawdy”. Interpretacja w jej dzisiejszym rozumieniu uwzględnia zainteresowanie odbiorców i angażuje ich aktywność, stara się wywołać nie tylko ich ekscytację swoim przedmiotem, ale zachęcić do głębszej refleksji na temat przeszłości, teraźniejszości i przyszłości w kontekście doświadczanego dziedzictwa. Streszczając sposób działania interpretacji dziedzictwa, można je ująć w czterech następujących stwierdzeniach: 1) Interpretacja dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego służy odkrywaniu i przekazowi jego znaczenia dla wszystkich i jego ochronie, 2) interpretacja odnosi się do bezpośredniego doświadczenia dziedzictwa przez odwiedzających, biorąc pod uwagę ich osobowości i możliwości, 3) włącza ona zwiedzających do aktywnego udziału w doświadczaniu dziedzictwa oraz 4) koncentruje się na tych tematach, które łączą trzy wymienione powyżej aspekty i jednocześnie są w stanie inspirować uczestników.

Interaktywność w interpretacji. Poza wymogiem atrakcyjności przekazu, decydującym o skuteczności interpretacji dziedzictwa między innymi w ramach edukacji¹, w tworzeniu programów interpretacji dziedzictwa jednym z kluczowych postulatów powinno być doprowadzenie do dialogu z odbiorcą traktowanym jako uczestnik kultury. Dziedzictwo (miejsce, ekspozycja, opowieść, dzieło, ale też inscenizacja, przekazywana narracja lokalnej trasy tematycznej) nie powinno być traktowane jako skończona całość, ale jako okazja i wstęp do głębszego dialogu między widzem (turystą) i tą rzeczywistością, której ono jest reprezentacją. Niezbędnym, ale tylko podstawowym poziomem realizacji tego postulatu jest takie skonstruowanie programów interpretacji (w tym koncepcji oprowadzania), by w trakcie zwiedzania odbiorca miał dostęp do rozmaitych wersji interpretacji (jak elementy innych narracji, alternatywne wersje przebiegu wydarzeń, inne oceny postaw i działań). Drugim poziomem (realizowanym przynajmniej w niektórych elementach zwiedzania) jest umożliwienie odbiorcy wyartykułowania jego własnej opinii, wyrażenia swojego stanowiska wobec prezentowanej mu rzeczywistości. W ten sposób interpretacja dziedzictwa z jej rozlicznymi ofertami i formami staje się okazją i przestrzenią spotkania i dialogu. Prezentując świat inny niż własny świat odbiorcy wzbogaca jego wiedzę ale i daje mu sposobność do refleksji nad uznawanymi przezeń wartościami i przyjmowanymi postawami. Może wówczas jakoś wpłynąć na proces budowania (przebudowy?) jego osobowości, a w przypadku mieszkańca danego regionu czy kraju – także pogłębiania jego własnej tożsamości. Inspirowana przez interpretatorów realizacja tego założenia nadaje działaniom interpretacyjnym nową postać, otwartą na odbiorcę: jej zadaniem staje się już nie tylko pokazywanie, ale i „pytanie” odbiorcy: nie tylko o to, co ten „chce zobaczyć”, ile raczej „jakie on ma pytania?”, „jak on widzi i rozumie to, co mu się przekazuje?” „co w tym doświadczeniu jest ważne dla niego?” czy „co to w nim samym mogłoby coś zmienić?”.

W tym kontekście należy zwrócić uwagę także na samych interpretatorów. Twórca każdej koncepcji interpretacji danego miejsca (jak na przykład wystawa, trasa zwiedzania miasta) zestawiając jej składniki i sposoby wyrazu jest tym samym już twórcą jakiejś konkretnej narracji, nadającym elementom taką a nie inną funkcję i znaczenie w pewnej całości. W oczach odbiorcy twórca wystawy, scenarzysta i reżyser inscenizacji czy przewodnik jest swego rodzaju powtórny twórcą (re-kreatorem) pierwotnego dzieła, wydarzenia, procesu. To on wybiera, wystawia, opisuje i opowiada. To rola trudna do przecenienia, od której zależy nie tylko atrakcyjność i w konsekwencji powodzenie komercyjne danej oferty, ale także zachowanie lub zagubienie celów interpretacji dziedzictwa – na poziomie bezpośredniego kontaktu z jej odbiorcą. Dlatego w przygotowywaniu nie tylko programów, ale i ludzi biorących udział w ich realizacji (w tym przewodników) powinno się stale mieć na uwadze najnowsze teorie interpretacji dziedzictwa, sprawdzone modele prezentacji treści, zyskujące popularność techniki i metody realizacji zetknięcia odbiorcy z prezentowanym mu dziedzictwem. Zrobione musi być wszystko, aby ci ludzie zostali starannie przygotowani nie tylko w zakresie wiedzy o konkretnym dziedzictwie jako grupie walorów kulturowych, ale także aby znali podstawy interpretacji dziedzictwa, jej metody i narzędzia przekazu, problematykę dotyczącą rozmaitych narracji, oraz by byli wyczuleni na rzeczywistą interakcję z odbiorcą, tworząc okazje do niej tam, gdzie to tylko możliwe.

W roku 2008 ukazał się ważny dokument ICOMOS (Międzynarodowej Rady Ochrony Zabytków, afiliowanej przy UNESCO) dotyczący interpretacji i ochrony dziedzictwa. Zbiera on, uzupełnia i szczegółowo prezentuje zasady udostępnienia dziedzictwa oraz podstawowe

---

¹ Szeroko opisywany i uzasadniany przez teoretyków interpretacji jest między innymi postulat modernizacji oferty edukacyjnej przez wprowadzenie elementu przeżyciowego do obiektów i wystaw związanych z dziedzictwem. Zwiedzanie „przeżyciowe” uznaje się za rozszerzenie oferty klasycznego zwiedzania autentycznych relikwów dziedzictwa kulturowego. Jego wprowadzanie jest naturalną konsekwencją rozpowszechnionej m.in. przez szkolną edukację „pedagogiki przeżyciowej” oraz pożądanym elementem zagospodarowywania czasu wolnego współczesnego człowieka, zorientowanego na konsumpcję przeżyć.

praktyki i narzędzia jego interpretacji, stanowiąc przez to rodzaj Biblii profesjonalnego zarządcy i interpretatora dziedzictwa. Oto jego wskazania [*The ICOMOS Charter 2008*]

Zasada 1 odnosi się do dostępu do dziedzictwa i zrozumiałości interpretacji – zgodnie z nią programy interpretacji i prezentacji powinny ułatwiać dostęp fizyczny i intelektualny odwiedzających do obiektów dziedzictwa kulturowego.

Zasada 2 ustala dopuszczalne źródła informacji - prezentacja i interpretacja powinny być oparte na dowodach zebranych za pomocą uznanych metod naukowych oraz na żywych tradycjach kulturowych.

Zasada 3 nakazuje uwzględniać kontekst i otoczenie dziedzictwa w jego interpretacji - interpretacja i prezentacja dziedzictwa danego miejsca powinny odnosić się do ich kontekstu społecznego, kulturalnego oraz do jego fizycznego otoczenia.

Zasada 4 dotyczy autentyczności interpretacji - prezentacja i interpretacja dziedzictwa kulturowego mają być zgodne z podstawowymi zasadami autentyczności, rozumianymi w duchu wcześniejszego Dokumentu z Nara, definiującego autentyczność w kontekście różnorodności kultur i respektu wobec ich dziedzictwa [*The Nara Dokument, 1994*].

Zasada 5 odnosi się do relacji między interpretacją dziedzictwa a zrównoważonym rozwojem - plan interpretacji dla miejsc dziedzictwa ma uwzględniać środowisko naturalne i kulturowe, a jednym z jego celów ma być rozwój społeczny i ekonomiczny oraz równowaga środowiska.

Zasada 6 akcentuje konieczność integracji działań - interpretacja i prezentacja dziedzictwa kulturowego musi być wynikiem wszechstronnej współpracy specjalistów w zakresie dziedzictwa, gospodarzy miejsc i powiązanych z dziedzictwem społeczności oraz pozostałych interesariuszy, czyli osób i podmiotów żywo nim zainteresowanych.

Zasada 7 wymaga, by niezbędnymi elementami interpretacji dziedzictwa kulturowego były permanentne badania, szkolenia i ewaluacja.

Wyżej wymienione zasady odnoszą się w pierwszym rzędzie do zarządców miejsc dziedzictwa i ich zwierzchników, czyli władzy publicznej, której obowiązkiem jest dbałość o jego zachowanie i udostępnianie. Jednak niektóre z tych zasad, w szczególności 1,3 i 5 dotyczą także ludzi uczestniczących w procesie interpretacji, w pierwszym rzędzie pracowników miejsc dziedzictwa i centrów interpretacji, jednak również przewodników turystycznych, których praca – o ile odnosi się do dziedzictwa - w rosnącym wymiarze zawiera jej elementy. Oczywiście jest odniesienie zasady 7 do przewodników jako samodzielnie działających interpretatorów i twórców własnych programów interpretacyjnych: interpretator powinien być do tego solidnie przygotowany, a odpowiedzialność za to ponoszą gospodarze miejsc dziedzictwa (a więc także historycznych miast). Jednak przewodników dotyczą w określonej części także dwie inne zasady: pierwsza i trzecia. W uściśleniu ich odniesienia do interpretatorów pomocne są precyzyjne postulaty praktyczne, zawarte w samym dokumencie ICOMOS. Co do zasady 1, to w kontekście zadań interpretatorów precyzują ją postulaty 1.2, 1.3, 1.5. Postulat 1.2. wymaga od interpretacji, by: zachęcała odbiorców do refleksji nad ich własnym postrzeganiem dziedzictwa i wspomagała ich w tworzeniu osobistych relacji do niego. Ma to stymulować ich trwałe zainteresowanie dziedzictwem, uczenie się o nim, otwartość na jego doświadczenie i samodzielną eksplorację. Wydaje się, że dobrą realizacją tego postulatu są niektóre nowe formy zwiedzania miast omówione w dalszej części tego tekstu, w szczególności zwiedzanie z perspektywy, zwiedzanie z narracją alternatywną oraz zwiedzanie kreatywne, zachęcające do własnego zaangażowania już na etapie kontaktu z dziedzictwem. Postulat 1.3. żąda, by autorzy i programy interpretacji poprawnie identyfikowali zróżnicowanie swoich odbiorców - tak demograficzne (dzieci, niepełnosprawni), jak i kulturowe (miejsce pochodzenia). Uwzględnienie tych różnic w doborze programu i środków interpretacji ma służyć efektywnemu przekazowi wartości i znaczenia dziedzictwa. I w tym wypadku spore znaczenie może mieć oprowadzanie z perspektywy (dostosowując punkt widzenia do profilu

odbiorców). Spełnieniem tego postulatu są m.in. odrębne programy zwiedzania dla dzieci oraz dla turystów z innych grup etnicznych wiele z nich to wspomniane zwiedzanie z perspektywy. Postulat 1.3. odnosi się też do programów dla niepełnosprawnych, o których jeszcze mocniej upomina się postulat 1.5. żądający fizycznego udostępnienia dziedzictwa wszystkim grupom zainteresowanych. Omówione poniżej kompensacyjne zwiedzanie wielozmysłowe umożliwia tej grupie turystów dostęp do dziedzictwa i do jego interpretacji.

Także niektóre szczegółowe postulaty sformułowane do zasady 3 wiążą się z pracą przewodników miejskich i można wskazać formy oprowadzania, które szczególnie dobrze je realizują. I tak postulat 3.3. podnosi, że w interpretacji należy brać pod uwagę wszystkie grupy ludzi, które przyczyniły się do historycznego i kulturowego znaczenia danego miejsca. W przewodnictwie miejskim dobrze realizują ten postulat zwiedzania z perspektywy i zwiedzania z narracją alternatywną. Postulat 3.5. wskazuje potrzebę włączenia do interpretacji elementów niematerialnego dziedzictwa, przy czym wprost wymienione są: muzyka, taniec, teatr, literatura, zwyczaje lokalne, sztuki wizualne i dziedzictwo kulinarne. Jego realizacją w wielu miastach Europy są prezentowane poniżej zwiedzania fabularyzowane i zwiedzania kreatywne, a w odniesieniu do elementu kulinarnego: zwiedzania wielozmysłowe z elementami kulinarnymi oraz zwiedzania kreatywne obejmujące warsztaty kulinarne.

Przykładem wzorcowej realizacji współczesnej interpretacji dziedzictwa w turystyce, w pełni odpowiadającej intencjom autorów omawianego dokumentu (których część reprezentowała zresztą środowisko ekspertów australijskich) jest owoc pracy zespołów specjalistów z tego kraju, wydany w postaci zbioru szczegółowo opracowanych zasad i wskazówek [*Sharing our stories, 2007*]. Wśród metod typowych dla przewodnika i zalecanych dla urozmaicenia jego przekazu prezentują one spacer interpretacyjny, wiele wariantów interpretacji ustnej, w tym dłuższe historie, demonstracje i wspólne obserwacje z komentarzami, występy i odgrywanie ról, w tym odtwarzanie scen, elementy muzyki i tańca. Szczególny nacisk kładziony jest na tematyzację dokonywanej interpretacji, między innymi na personalizację jej wątków i dramatyzację dokonywaną na podstawie źródeł i z użyciem elementów autentycznego dziedzictwa, a także na aktywne zaangażowanie uczestników w rozlicznych formach percepcji wielozmysłowej, dialogu oraz intelektualnej i fizycznej kreatywności. Bogate spektrum publikacji i gotowych programów opracowanych w Australii dotyczy dziedzictwa innego niż zachowane w miastach, co nie dziwi zważywszy na genezę i historię tego społeczeństwa. W szczególności te programy dotyczą dziedzictwa naturalnego oraz zagrożonych świadectw i żywej kultury dziedzictwa Aborygenów - pierwszych gospodarzy tej ziemi. Dlatego ich adresatami są głównie pracownicy obiektów dziedzictwa i centrów interpretacyjnych. Jednak ich imponujący dorobek w zakresie metod interpretacji i szkolenia interpretatorów może być przydatny także twórcom programów interpretacyjnych dla miast i przewodników miejskich, a w konfrontacji turystów z dziedzictwem miast mogą być również zastosowane rozliczne szczegółowe pomysły i rozwiązania.

2. Nowi turyści miejscy i nowi przewodnicy

W minionych trzydziestu latach zachowania i oczekiwania turystów, czyli adresatów i konsumentów usług miejskich przewodników uległy tak istotnym przeobrażeniom, że można mówić o zmianie esencjalnej. Dzięki coraz powszechniejszej edukacji średniej i akademickiej, edukacyjnym i tematycznym kanałom telewizyjnym oraz zasobom Internetu dzisiejsi turyści miejscy są dobrze zorientowani w świecie poza granicami swoich krajów, a przez to lepiej niż poprzednie pokolenie przygotowani do turystycznych wyjazdów. Posiadając przynajmniej komunikatywną znajomość języka obcego (najczęściej angielskiego

używanego też w większości krajów w informacji o ofercie turystycznej), są w stanie sami zaplanować swoją podróż. Dysponują licznymi i tańszymi możliwościami przemieszczania się (autostrady i własne samochody, szybsze połączenia kolejowe, tanie loty). To wszystko zwiększa nie tylko ich mobilność i zasięg podejmowanych wypraw, ale również ich samodzielność w dobieraniu celów wyjazdów i w ich organizacji. Coraz częściej przewodnicy obsługują osoby z krajów, o których dawniej słyszeli tylko na lekcjach geografii. Dla przewodnika oznacza to wzrost odsetka zleceń od klientów indywidualnych, ale jednocześnie konieczność dostosowywania programów interpretacji i samego przekazu do nowych grup odbiorców, nie posiadających na przykład wiedzy ani doświadczeń wspólnych w ramach narodowej kultury czy nawet europejskiego kanonu. Ludzie ci niewiele też wiedzą o typowych europejskich strukturach i regulacjach społecznych, tradycjach i instytucjach np. religijnych czy o stylach architektury. Przewodnik musi wprowadzić ich w takie podstawowe zagadnienia, co dzieje się kosztem szerokiej prezentacji specyficznych atrakcji.

Wspomniana indywidualizacja popytu i usług turystycznych następuje w miastach szybciej niż gdzie indziej. Rosnąca grupa turystów wykupuje tu oferty bez pośrednictwa organizatorów wycieczek. Są to na przykład pakiety, obejmujące przejazd, nocleg, wstęp do atrakcji lub turystyczną kartę miejską, w wielu przypadkach także posiłki i usługi przewodnika. To ostatnie realizowane np. za pośrednictwem strony internetowej przewodnika czyni z nich nową grupę jego bezpośrednich zleceniodawców obok tradycyjnych (touroperatorzy, miejscowi operatorzy usług turystycznych, hotele). Dla aktywnego przewodnika oznacza to konieczność konstrukcji indywidualnych programów zwiedzania, autoprezentację w tematycznych i turystycznych portalach światowej sieci, podejmowanie bezpośredniego kontaktu z klientem, negocjacji z nim oraz fachowego doradztwa.

Rosnący odsetek turystów w miastach przejawia inne niż dawniej zainteresowania. Owo rozwarstwienie preferencji tylko w części wyrażają znane formy turystyki kulturowej – w tym kontekście przewodnik miejski najczęściej spotyka turystę muzealnego (zainteresowanego wystawami), eventowego (uczestnika imprezy kulturalnej), etnicznego (poszukującego śladów swojej grupy narodowej lub miejsc związanych z dziejami rodziny). Wśród zwiedzających są też ludzie zainteresowani dawnym życiem codziennym, dziedzictwem przemysłu i procesami technologicznymi, biografiami postaci historycznych i osób żyjących (ikon popkultury czy twórców) miejscami i wątkami znanymi z bestsellerów i filmów, niszowymi imprezami kultury, rekonstrukcjami wydarzeń historycznych.

Pod wpływem edukacji liczni turyści wykazują inne niż dawniej typy wrażliwości, są otwarci na kulturę grup dawniej nieuwzględnianych w dominującej narracji kulturowej (kobiet, mniejszości etnicznych, religijnych czy seksualnych itd.). Czas dominacji typowych, stale powtarzalnych historycznych spacerów miejskich dobiega końca. Będą się one nadal odbywały dla zorganizowanych wycieczek, jednak obok nich muszą funkcjonować oferty dla turystów zainteresowanych konkretnymi typami walorów lub nawet wydarzeń. By utrzymać się na rynku, przewodnik miejski musi dopasować swoją ofertę do tej zmiany popytowej.

W przeciwieństwie do wycieczkowicza sprzed 30 lat, nowy turysta chce nie tylko „widzieć” czy „słyszeć”, ewentualnie „dowiedzieć się”, ale także wejść w jakąkolwiek interakcję z „innym”: miejscem, bohaterem, dziełem, techniką, konkretną historią, przejawem lokalnej kultury. Niewielka, ale rosnąca grupa turystów poszukuje dialogu z miejscem i jego dziedzictwem - choć ten pozostaje powierzchowny, bo tylko taki możliwy jest w ramach turystyki. Chcą oni na przykład porozmawiać z ludźmi na targu czy obejrzeć proces tworzenia tradycyjnego wytworu rzemieślniczego lub specjału. Zwiedzając w większej grupie to właśnie oni zadają pytania o życie codzienne, problemy społeczne, dominujące poglądy w konkretnych kwestiach czy o radykalne ruchy społeczne, o powody takich a nie innych wyborów politycznych w odwiedzanych miejscach. Rosnąca grupa turystów wyraża także chęć poznania źródeł i środowiska powstania wierzeń i przekonań, tradycji, norm, zwyczajów, muzyki, a nawet dań czy mody, które spotykają podczas wyprawy.

„Nowych” turystów kulturowych cechuje też znacząco mniejszy respekt wobec uznanych autorytetów, szczególnie tych formalnych, jak nauczyciel czy przewodnik-edukator (jako jego „turystyczna” odmiana). Bardziej krytycznie podchodzą też do treści dotąd dominujących narracji kulturowych, w tym narodowych ideologii a nawet dotychczas nie kontestowanego dziedzictwa. W konsekwencji zmienia się ich zachowanie jako odbiorców przekazu edukacyjnego w szkole, ale również przekazu odbieranego podczas wycieczek. Pod wpływem wzorców wyniesionych z nowoczesnej edukacji, w tym zajęć grupowych, stają się śmielsi, bez obaw podejmują dyskusje i szczerze wyrażają zarówno swoje uznanie, jak i krytykę w stosunku do przekazu i całej usługi przewodnika. Wielu klientów ma bogate doświadczenia turystyczne, zatem więcej porównują a rezultaty porównań wyrażają na bieżąco. Przewodnik musi przyjmować ocenę i krytykę adresowane bezpośrednio do niego.

Turyści miejscy, obok oczekiwanej rozrywki w czasie wolnym chętnie akceptują element konfrontacji z dziedzictwem. Badania prowadzone w rozmaitych miejscach pobytu turystów zwiedzających, a nie tylko wypoczywających (do jakich zaliczają się w większości turyści miejscy) potwierdzają także, że obecność rzetelnie realizowanej interpretacji w miejscach odwiedzanych ma większy wpływ na satysfakcję turystów niż inne elementy usług i większość pozostałych cech danego miejsca [Ham, Weiler 2007, s. 18]. Oczekują oni jednak partnerskiej, a nie nauczycielskiej postawy prowadzącego wycieczkę. Coraz większa ich grupa jest też przyzwyczajona do zróżnicowanych sposobów i środków przekazu informacji o mieście i prezentacji dziedzictwa. Samą prelekcję przewodnika uznają za niewystarczającą i mało atrakcyjną. Rośnie akceptacja turystów dla nowoczesnych technologii. Smartfony połączone z bezprzewodowym internetem czy systemami gps dają im możliwości samodzielnej selekcji informacji i ich odbioru w formie obrazu i dźwięku. Kody QR i aplikacje mobilne to tylko forpoczty kolejnej rewolucji: augmented reality: już one pozwalają zobaczyć obiekt nawet w nieistniejącej już formie historycznej, wysłuchać komentarza i wyświetlają profesjonalne filmy prezentujące jego dzieje. Niedługo turyści będą mogli zwiedzać miasta z zestawami okularów i słuchawek, przekazujących widok rzeczywisty z informacjami wizualnymi na temat obiektów, na które patrzą i z dźwiękowym komentarzem w wielu wersjach językowych i na różnych poziomach treści: dla pasjonatów, przeciętnego dorosłego czy siedmioletniego dziecka.

Przewodnicy miejscy w zależności od punktu widzenia autorów naukowych analiz fenomenu turystyki bywają określani jako 1) usługodawcy (ekonomiczne podejście do turystyki), 2) managerowie podróży i zwiedzania (produktowe podejście do typu usług podczas wycieczek) albo 3) edukatorzy czasu wolnego (podejście edukacyjne), a dopiero od niedawna widzi się w nich także interpretatorów. W zależności od poziomu przygotowania do zawodu i własnych horyzontów intelektualnych oni sami także mają różną świadomość istnienia zasad interpretacji i różną ich znajomość, choć - jak wykażemy poniżej - elementy interpretacji w ich ofercie są coraz liczniejsze, a jej udział w przekazie coraz wyraźniejszy.

Jeszcze niedawno potoczne rozumienie zawodu przewodnika było jednoznaczne: jako tego, który prowadzi, informuje i pokazuje to co najciekawsze. W przekazie informacji i prezentacji dziedzictwa jedyną poważną konkurencją dla niego była ilustrowana książka (przewodnik) z mniej lub nieco bardziej atrakcyjnie podanymi faktami i opisami oraz statycznymi ilustracjami. Teraz przewodnik stanął w obliczu nowej konkurencji, której doskonałości technologicznej w prezentacji i ścisłości w informacji nie jest w stanie prześcignąć. Ta nowa konkurencja wymaga od niego mistrzostwa warsztatu już na poziomie samej prezentacji. Swój przekaz musi konstruować w fascynującej i unikatowej formie tak, by był on trudny do powielenia przez technologie cyfrowe, a tam, gdzie to zasadne powinien wspierać go lub uzupełniać przez wykorzystanie multimediów stacjonarnych lub mobilnych (korzystając z dostępnych aplikacji w muzeach, integrując przekaz z filmami prezentowanymi w zwiedzanych obiektach, uzupełniając go przez interaktywne elementy wystaw oraz ukazując elementy gwary czy fragmenty lokalnego dziedzictwa muzyki z pomocą

odtworząca). **Jednak trwałą przewagę może zapewnić przewodnikowi właśnie element interpretacji:** osobisty, subiektywny, niepowtarzalny, bo tworzący atmosferę zwiedzania wciąż na nowo, wychodzący daleko poza najdoskonalszą nawet prezentację i skłaniający uczestników wycieczki do zaangażowania w dialog, aktywne poznawanie dziedzictwa oraz wyzwalający ich własną refleksję. Przewodnik chcący świadomie wykorzystywać elementy interpretatywne, jeśli dobrze zna optymalne dla nich miejsca i konteksty, jest w stanie zbudować swoją ofertę w oparciu o szereg naturalnych atutów, które poniżej zaprezentujemy.

Przewodnik powinien umożliwić turystom rzeczywistą konfrontację z „unicum” miejsca, czyli jedynymi w swoim rodzaju elementami jego tożsamości. Taka niepowtarzalność jest w oczach turysty ważną wartością dodaną do materialnych atrakcji czy przeżyć związanych z uczestnictwem w imprezach. Zetknięcie z autentycznymi przejawami miejscowego dziedzictwa czy żywej kultury to tylko minimalny wymiar tego doświadczenia - oferują je zresztą wszystkie technologie prowadzące i informujące turystów. Obok miejsc charakterystycznych miasta owo „unicum” tworzy jednak także jego specyficzna atmosfera: lokalne tradycje, dostępne tylko tu kulinaria, typowe sposoby życia i bycia mieszkańców, specyficzne cechy funkcjonowania miejskiego organizmu. Ich przedstawienie „z pierwszej ręki”, z pozycji gospodarza, tubylca, codziennego użytkownika, pasjonata zawsze zawiera element subiektywnej interpretacji, który jest atutem żywego przewodnika.

Wdzięcznym polem interpretacji są treści lokalnej historii (dziejów odrębnej społeczności i przestrzeni kształtowania się jej dziedzictwa), z czasem „otorbione” przez lokalne „historie” funkcjonujące jako legendy, bajki i mity, biografie, miejskie opowieści i anegdoty, które współtworzą konteksty kulturowe i są elementami identyfikacji mieszkańców. Opowiedziane zajmująco (z humorem lub przejęciem), potwierdzone mimiką i gestem, z zaproszeniem do reakcji i przyjęciem jej będą lepiej zapamiętane niż odtworzone z jakiegokolwiek medium.

Atutem przewodnika-osoby jest wieloaspektowa interpretacja pokazywanych obiektów i omawianych zjawisk, odbijająca złożoność historii danego obiektu (w tym obce etnicznie czy kontrowersyjne wątki), różnorodne ujęcia i rozmaite oceny zjawisk czy wydarzeń, a więc na przykład uwzględnianie rozmaitych narracji, szczególnie ważna, gdy odpowiada ona szczególnym zainteresowaniom aktualnych odbiorców, wynikającą na przykład z ich miejsca pochodzenia, zawodowego profilu lub tematyki realizowanej wycieczki. Niektórzy turyści oczekują też uwzględnienia w oprowadzaniu miejsc ważnych dla podzielanych przez nich idei lub obszerniejszego przedstawienia postaci czy wydarzeń, znaczących dla reprezentowanego przez nich ruchu społecznego czy grupy. Pełne uwzględnienie ich postulatów w strukturze i treści oprowadzania przez przewodnika nadaje mu postać tak zwanej narracji zaangażowanej.

Doświadczenia pochodzące z procesów edukacyjnych młodszych turystów rodzą w trakcie zwiedzania oczekiwanie na oferty interaktywne, czyli realizowane z ich czynnym udziałem. Przewodnik może na to odpowiadać na różne sposoby, także spontanicznie, co buduje jego przewagę nad elektronicznymi programami prowadzącymi. Niektóre interpretatywne formy zwiedzania są opracowywane specjalnie w konwencji dialogicznej.

Wyższym poziomem interaktywności, więcej wymagającym od przewodnika jest płynne przechodzenie między poszczególnymi narracjami czyli „udzielanie głosu” różnym postawom, bohaterom czy grupom. Tworzy to atmosferę „gry z wieloma tekstami”. Jej rezultatem jest głębsze zrozumienie prezentowanej rzeczywistości, ale również efekt nowości, zapobiegający znudzeniu.

W trakcie zwiedzania pożądanym jest przekaz multisensoryczny: kierowany do kilku zmysłów percepcji i zróżnicowany w formie. To oczekiwanie najlepiej spełnia wprowadzanie kontrastu między rodzajami doświadczeń przez przechodzenie od jednej formy percepcji do drugiej. Realizuje się to przez wprowadzenie obok zmysłów wzroku i słuchu także dotyku (zachęcanie do dotknięcia elementów wystaw, nietypowych materiałów, próbek produktów)

czy smaku, przez degustację potraw, napojów lub włączenie w program zwiedzania posiłku w restauracji z regionalną ofertą albo deseru z miejscowym przysmakiem.

Uczestnicy prywatnych wyjazdów do miast rzadko zadowolają się klasycznymi propozycjami zwiedzania: spacerem historycznym, objazdem turystycznym. Oczekują ze strony gospodarzy oferty zindywidualizowanej. Jej struktura (dobór miejsc zwiedzanych) i treść (dobór elementów przekazu) muszą być dostosowane do ich zainteresowań, które artykułują już w zamówieniu. Przewodnik pracujący z indywidualnymi turystami szybko dostrzega różnicę między schematycznym zwiedzaniem oferowanym grupom, a spacerem (raczej wspólną eksploracją miasta) realizowanym z pojedynczymi turystami, którzy skorzystali z jego usługi.

Shopping jest atrakcyjnym elementem pobytu turystycznego, ale również ważną formą konfrontacji ze specyfiką a nawet z dziedzictwem odwiedzanego miasta. Atrakcyjność shoppingu podnosi miejsce zakupów (historyczna hala targowa, sklep znanej od generacji firmy, warsztat rzemieślniczy, tradycyjny jarmark). Przyciąga ich też atmosfera miejsca i samej czynności handlu według miejscowych reguł, jeśli są dla nich egzotyczne. Satysfakcję daje unikatowość zakupionych przedmiotów i ich związek z miejscem nabycia.

Turyści otwarci na aktywne formy zwiedzania poszukują ich także w miastach. Niechęć wielu z nich do zwiedzania z przewodnikami wynika z aktywnej postawy „poszukiwania” czy chęci przeżycia osobistej przygody w miejskim środowisku. Tej potrzebie odpowiadają nowe formy zwiedzania: turystyczne gry miejskie, questing ale też łączenie aktywności fizycznej i konfrontacji z dziedzictwem podczas np. rowerowej wyprawy po mieście. Uczestnictwo przewodników jest możliwe przynajmniej w niektórych rodzajach takiego zwiedzania.

Przewodnik musi zawsze prawidłowo rozpoznać specyfikę, oczekiwania i zainteresowania każdej grupy turystów i dostosować do nich sposoby realizacji wycieczki. W kontekście usługowej roli przewodnika (wynikającej z zarobkowego charakteru tej działalności skierowanej do klientów i zależnej od ich zapotrzebowania) i zarysowanych powyżej oczekiwań wobec niego, a jednocześnie nie zapominając o jego niewątpliwiej funkcji interpretatora dziedzictwa, zdefiniujemy przewodnika miejskiego jako *osobę, która w przestrzeni jednego miasta i jego historycznego otoczenia profesjonalnie przygotowuje i realizuje prezentację i interpretację dziedzictwa jako usługę na rzecz turystów*. Nie rozróżniamy w naszej definicji oprowadzania, informacji czy prezentacji, widząc w nich czynniki służące interpretacji i tworzące jej kontekst, a często nawet jej integralne elementy. Jednak w zgodnej opinii czołowych badaczy to właśnie interpretacja jest głównym sposobem, w który przewodnicy komunikują się z odwiedzającymi [Cohen 1985; Pond 1993; Weiler, Ham 2001; Weiler, Black 2015] przy jej pomocy zarówno przekazując im doświadczenie, jak i budząc ich satysfakcję [Weiler, Black, 2015 s. 56]. Pracę rosnącej grupy współczesnych przewodników obsługujących kontakt z dziedzictwem turystów (a więc ludzi odbywających podróż w swoim wolnym czasie i w celu innym niż zarobkowy) można zakwalifikować jako **przewodnictwo interpretatywne**, to jest takie, w którym jeden lub kilka głównych efektów jest osiągnięty przez zastosowanie zasad interpretacji [Pastorelli 2003]. Interpretatywną odmianę przewodnictwa, czyli taką, gdzie sfera interpretacji dominuje nad innymi odróżnia się od odmiany instrumentalnej (z dominującą rolą menedżera wyprawy) nadal najpopularniejszej w pilotażu turystycznym i przewodnictwie terenowym (m.in. górskim) oraz od przewodnictwa edukacyjnego (z dominującą funkcją menedżera wiedzy lub doświadczeń) wciąż powszechnego w miastach i dominującego w wielu muzeach [Macdonalds 2006, s. 122n; Weiler, Black 2015, s. 35, 45-47]. W przewodnictwie intrerpretatywnym (rozwijającym się dotychczas głównie w miejscach i obiektach dziedzictwa oraz w centrach jego interpretacji) ujawnianie znaczeń i relacji obiektów, miejsc i wydarzeń jest ważniejsze niż (także w nim obecne) przekazywanie faktów i bazujących na nich informacji [Weiler, Black 2015, s. 58].

Różne grupy adresatów, którym przewodnik świadczy swoje usługi, sposoby jego działania, środki przekazu oraz instrumenty, którymi się posługuje, kreują poszczególne formy przewodnictwa. Najnowszy podręcznik przewodnictwa miejskiego opublikowany w Europie [Mikos v. Rohrscheidt 2014b, s. 3-4, 117-232] wymienia szesnaście jego podstawowych form, na podstawie badań zidentyfikowanych jako powtarzalne oferty o podobnej strukturze i sposobach realizacji. Choć owo zestawienie nie jest kompletne (bo istnieje jeszcze wielość opisanych w tej samej monografii podform, a niezależnie od tego funkcjonują setki ofert unikatowych oraz trudnych do sklasyfikowania propozycji mieszanych) już ono samo daje wystarczający obraz różnorodności sposobów działania współczesnych przewodników. Pozwolimy je sobie w tym miejscu wymienić. Wśród klasycznych autor wymienia i szczegółowo opisuje miejski spacer historyczny, spacer tematyczny w rozlicznych podformach, objazd miasta z przewodnikiem, kombinowane zwiedzanie miasta. Wśród częściej spotykanych alternatywnych form przewodnictwa w przytaczanym opracowaniu poddano analizie: zwiedzanie fabularyzowane w kilku wersjach, zwiedzanie stylizowane, także w kilku podformach i zwiedzanie aktywne, przy czym fizyczna aktywność uczestników może wyrażać się na wiele sposobów. Ze względu na strukturę usług wyróżniono i opisano najczęściej występujące mieszane formy pracy przewodnika: przewodnika-kierowcę, przewodnika-konsultanta zakupów oraz przewodnika-prelegenta. Jako szczególne odmiany zwiedzania sklasyfikowano oprowadzanie po turystycznej trasie miejskiej z gotowym programem interpretacyjnym, zwiedzanie wielozmysłowe, zwiedzanie kreatywne, oprowadzanie z perspektywy i zwiedzanie z narracją alternatywną. Natomiast najczęstszymi formami przewodnictwa wyodrębnionymi ze względu na demograficzną strukturę uczestników i posługującymi się odrębnym zestawem metod oraz narzędzi są: zwiedzanie z niepełnosprawnymi oraz z dziećmi. Do tego dochodzą rozliczne odrębne programy i metody stosowane w zwiedzaniu różnych typów obiektów (obiekty sakralne, cmentarze, muzea, fortyfikacje, zakłady przemysłowe, ogrody, parki i inne) czy zwiedzanie tzw. obszarów żywych, czyli specyficznych, odrębnych części miasta. W trzeciej części opracowania przedstawimy przykłady form przewodnictwa miejskiego, które najlepiej realizują zasady współczesnej interpretacji dziedzictwa.

3. Studia przypadków miejskiego przewodnictwa interpretatywnego

Miastami, dla których dokonano przeglądu ofert były: Augsburg, Barcelona, Berlin, Bruksela, Budapeszt, Bukareszt, Dublin, Freiburg, Gdańsk, Heidelberg, Kraków, Lizbona, Londyn, Madryt, Münster, Mediolan, Paryż, Poznań, Praga, Ryga, Rzym, Sewilla, Tuluza, York, Weron, Wiedeń, Wilno, Zagrzeb. Stan ofert zweryfikowano na dzień 20 sierpnia 2015. W sumie poddano analizie i sklasyfikowano oferty 73 operatorów z 28 miast, zawierające w sumie 484 pojedynczych propozycji. Zgodnie z klasyfikacją zaproponowaną przez autora w monografii przewodnictwa miejskiego [Mikos v. Rohrscheidt 2014b] spełniają one kryteria zwiedzań alternatywnych, w tym: fabularyzowanych (62 programy), stylizowanych (145), wielozmysłowych (97), kreatywnych (73), narracji alternatywnej (22) i oprowadzań z perspektywy (69). Dla każdej z tych form (poza szeroko znanym zwiedzaniem stylizowanym² oraz zwiedzaniem dla dzieci, nieujętych tu jako przedmiot liczących innych

² Ta najstarsza i najpowszechniejsza w naszych miastach forma tematycznego zwiedzania alternatywnego polega na odtwarzaniu historycznego bohatera lub typowej postaci miejskiego życia i obejmuje element stylizacji stroju i języka przewodnika oraz związaną z tym narrację wydarzeń w pierwszej osobie. Jest to rodzaj relacji „z pierwszej ręki”, a więc ma tu miejsce wprowadzenie interpretacji w jej podstawowym i wizualnie czytelnym wymiarze (element aktorstwa i relacja wydarzeń własnymi słowami), jednak jej udział może być w przekazie znacznie szerszy, aż po ambitną próbę przekazu z perspektywy co jest już inną formą przewodnictwa. Ponieważ zwiedzanie stylizowane jest niemal powszechnym doświadczeniem turystów miejskich, a ponadto jest szeroko opisywane w literaturze fachowej, rezygnujemy tu z przedstawiania jego przykładów.

innych analiz i projektów), przedstawiono szerszy opis i przykład oferty realizowanej w jednym z miast, który pomoże zorientować się w typowych cechach, stosowanych elementach interpretacji dziedzictwa oraz zaletach i wadach danej formy. Kilka zwiedzań interpretacyjnych nie zaliczono do żadnego z wymienionych typów ze względu na mieszaną strukturę, kilka innych z powodu występowania cech nie przystających do przyjętych schematów. Szczegółowy rozkład zidentyfikowanych ofert prezentuje tabela 1.

Tabela 1: Zwiedzania alternatywne z elementami interpretacji w wybranych miastach Unii Europejskiej

Miasto	F	S	K	M	P	A	O	Miasto	F	S	K	M	P	A	O
Augsburg	2	10	2	1	2	0	0	Mediolan	2	5	6	4	2	0	0
Barcelona	2	3	4	4	4	0	0	Münster	3	5	3	3	6	4	1
Berlin	3	6	5	2	3	1	1	Paryż	3	12	5	13	5	2	2
Bruksela	2	3	3	2	4	0	0	Poznań	3	3	1	1	1	1	0
Budapeszt	2	4	3	3	2	1	0	Praga	2	6	3	2	4	1	1
Bukareszt	1	1	2	1	2	1	1	Ryga	0	2	2	1	1	0	1
Dublin	4	7	3	5	2	0	1	Rzym	2	4	2	6	2	0	0
Freiburg in Br.	6	8	2	3	5	1	1	Sewilla	2	6	2	4	2	1	1
Gdańsk	1	5	2	2	1	0	0	Tuluza	1	3	1	1	2	1	0
Heidelberg	2	4	2	3	3	1	0	York	3	2	2	1	2	2	1
Kraków	1	9	3	2	2	0	1	Werona	2	4	1	3	0	0	0
Lizbona	1	3	2	4	1	0	1	Wiedeń	3	8	3	5	2	1	0
Londyn	5	11	4	6	6	2	1	Wilno	0	2	1	1	0	0	0
Madryt	4	8	3	9	3	2	1	Zagrzeb	0	1	1	5	0	0	1

Zwiedzania: F - fabularyzowane, S – stylizowane, K –kreatywne, M –multisensoryczne, A –z narracją alternatywną, P – oprowadzanie z perspektywy, O – inne typy zwiedzań interpretacyjnych

Źródło: badania własne

Poniższy przegląd przykładów form przewodnictwa interpretacyjnego, stosowanych w niektórych europejskich miastach odniesiemy do podstawowych zasad interpretacji. Pozwoli to ukazać zbieżność stosowanych przez przewodników metod interpretacji i wykorzystywanych sposobów oraz narzędzi ze znanymi im lub nieznanymi założeniami interpretacji dziedzictwa. Tej części opracowania nadano strukturę analizy przypadków. Na podstawie prezentowanego programu jednej usługi oraz dzięki analizie kilkunastu zbieżnych z nim, funkcjonujących w innych miastach sporządzono krytyczny opis jego założeń i wskazano optymalne miejsca realizacji oraz typowych odbiorców. Zestawiono również mocne i słabe strony danej formy z punktu widzenia przewodnika. Szczególnie ten ostatni moduł każdej z analiz przypadku może być przedmiotem refleksji teoretyków interpretacji i kreatywnych przewodników, której rezultatem mogłoby być wzmocnienie atutów przez rozwinięcie udanych aspektów i narzędzi oraz zminimalizowanie słabości albo taką modyfikację oferty by nadawała się również dla innych miejsc lub innych grup odbiorców.

Typ 1: Oprowadzanie „z perspektywy”

Opis: Interpretacja w takim zwiedzaniu reprezentuje punkt widzenia, który nie poprzestaje na opisie historii od strony organizacji (na przykład państw), tzw. obiektywnych procesów (np. tworzenia się narodów czy industrializacji) czy wielkich „aktorów” jak władcy czy wodzowie, lecz prezentuje ją od strony zwykłego człowieka (przeciętnego mieszkańca), przedstawiciela konkretnej klasy (np. chłopą) grupy zawodowej (np. rzemieślnika, kupca, żołnierza, duchownego), Często formą ich realizacji jest zwiedzanie stylizowane, kiedy ubiór,

oraz historyczna forma języka czynią prezentację danego punktu widzenia namacalną, jej przekaz bardziej sugestywnym a doświadczenie odbioru - głębszym. W „opowiadaniu historii z perspektywy” przewodnik tworzy spójną opowieść bazując na potwierdzonych faktach i ich dominującej interpretacji, jednak konsekwentnie prezentuje je z pozycji konkretnej osoby (na przykład jednego z bohaterów, typowego mieszkańca, świadka wydarzeń, podejrzanego, antagonisty głównego bohatera itd.). Umożliwia to uczestnikom zrozumienie całego procesu „od dołu”, od strony zwykłych ludzi przeżywających wydarzenie (np. mieszkańców oblężonego zamku), czy dotkniętych konkretnym działaniem (np. ofiar prześladowania). To nie tylko „ożywia” i personalizuje historię czy proces tworzenia dziedzictwa, ale także zdecydowanie zmienia ich doświadczenie go, ukazując niezauważane dotychczas aspekty czy skutki. To z kolei otwiera drogę do głębszych refleksji a nawet przemyślenia postaw, co jest jednym z głównych celów interpretacji dziedzictwa.

Zalety. Leżą głównie w sferze doświadczenia uczestników. Edukacja generalnie ujmuje i przekazuje wspólne dziedzictwo jako rzeczywistość odnosząca się do wielkich zbiorowości („narody”, „społeczeństwa”), a więc bezosobowo – jej odbiorcy nie przyjmują treści personalnie i rzadko dokonują refleksji nad jego wartościami i oddziaływaniem. Interpretacja dziedzictwa z perspektywy doświadczenia jednostki (grupy) otwiera nowe możliwości zrozumienia go, a wycieczkę czyni bardziej osobistym doświadczeniem niż zwiedzaniem czy lekcją. Skutkiem bywa głębsza refleksja i wpływ przeżycia na kształtowanie osobistych postaw. Dodatkowym atutem tego zwiedzania jest nowe odczytanie „kanonicznej” wersji interpretacji dziedzictwa i rzeczywistości przez przewodnika, uczestników i nawet mieszkańców, co z kolei wzbogaca dziedzictwo i wzmacnia jego oddziaływanie. W sytuacji rozwarstwienia zainteresowań turystów popyt na takie zwiedzania powinien wzrastać.

Wady. Zwiedzanie z perspektywy wymaga posiadania osobistego doświadczenia albo rzetelnego przygotowania. Wielu przewodników nie ma doświadczenia tworzącego „perspektywę” ani akademickiego przygotowania w danej dziedzinie, a realizacja przekazu skonstruowanego przez innych jest łatwo rozpoznawana i krytycznie oceniana.

Przykład: The Hidden City Tour (Classic) - Metropolia oczami bezdomnych

Organizator: Hidden City Tours, Barcelona (projekt socjalny)

Czas trwania: około 1,5- 2 godzin, spacer

Opis oferty: Oferowane w językach hiszpańskim, angielskim francuskim i niemieckim wycieczki są realizowane w stałych terminach dla turystów, rezerwujących udział. Zwiedzanie odbywa się w małych grupach (5-10 osób). Prowadzą je bezdomni lub osoby bezdomne do niedawna, przeszkolone do pełnienia funkcji przewodnika. Pokazują i interpretują atrakcje terenu, przez który prowadzą, podając informacje interesujące dla każdego turysty (w tym historyczne i dotyczące kulturowego znaczenia obiektu), wzbogacone legendami i anegdotami. Jednak włączają w prowadzenie także swój punkt widzenia i miejsca ważne dla siebie. Z perspektywy bezdomnego monumentalne budowle i symbole miasta zyskują nowe znaczenia, obok nich pojawiają się bezpieczniejsze i spokojniej położone ławki w parkach (jako miejsca noclegów), a mosty i wiadukty okazują się nie tylko łącznikami między dzielnicami, ale miejscami spotkań o życiowym znaczeniu dla dynamicznie zmieniających się społeczności, punktami wymiany informacji i dóbr, wsparcia i pomocy oraz bujnego życia towarzyskiego. Delikatesy polecane w przewodnikach są też miejscami konkurencyjnej walki o przeterminowane towary – rozdziela je sklepowy sprzętacz, który zyskuje nieformalną władzę. W komentarzach powraca wątek życia bezdomnych, ich oglądu miasta, ich problemów i wydarzeń traumatycznych z ich punktu widzenia jak World Urban Forum w roku 2004, przed którą miasto było „czyszczone”, a oni brutalnie wypędzani. Przekaz jest uzupełniany anegdotami o oryginalnych ludziach nieznanymi medialnym opisom, oraz opisami dylematów, których nie domyśla się przeciętny mieszkaniec sąsiedniego domu z prądem i ciepłą wodą. W opinii uczestników zwiedzania nie tylko dostarczają masy nowych informacji, ale zmieniają obraz miasta w ich oczach oraz inspirują do przemyślenia postaw wobec współmieszkańców.

Miejsca (obszary): Dzielnica gotycka, El Raval, tradycyjne rynki miejskie, Las Ramblas, inne.

Zastosowanie. Zwiedzania „z perspektywy” od ich pojawienia się przyciągały pasjonatów literatury różnych nurtów, na przykład powieści kryminalnych, powieści lokalizowanych (których akcja toczy się w realnych miejscach) czy biografii ciekawych osobowości (gdzie opowieść konstruowano z „ich” punktu widzenia). Wśród ich odbiorców są także grupy odbywające wycieczki etniczne, w tym potomkowie dawnych mieszkańców, którzy nie mieszkają już w danym kraju lub ich rodacy. Narracja „z perspektywy” może także być atrakcyjna dla przedstawicieli grup społecznych (jak rolnicy, robotnicy) i ich rodzin.

Typ 2: Zwiedzanie z narracją alternatywną

Opis: W odróżnieniu od zwiedzania z perspektywy tutaj punktem wyjścia nie jest (subiektywne) doświadczenie osobiste lub grupowe, ale inna niż powszechnie przyjmowana interpretacja wydarzeń historycznych czy procesów społecznych, dokonana na podstawie tych samych faktów i niesprzeczna z logiką. Materiału do fascynujących, a często dobrze uzasadnionych narracji dostarczają hipotezy historyków wyjaśniające wydarzenia, zjawiska i procesy dotychczas pomijane lub niedawno odkryte źródła albo alternatywne rekonstrukcje wydarzeń. Stosuje się je w przypadkach, gdy znane są tylko najważniejsze fakty (lub skutki czyichś działań), natomiast nie wiadomo nic o motywach działających. To pozwala formułować hipotezy wyjaśniające te same znane fakty innymi przyczynami, działaniem innych czynników, udziałem innych (dodatkowych) osób. Narracja alternatywna bazuje więc na wynikach badań i/lub posługuje się hipotezami inaczej interpretującymi dane wydarzenie, proces lub zjawisko. Z nich to przewodnik tworzy spójną opowieść, przekazując historię uzupełnioną o nowe fakty i bohaterów lub taką, która „także mogła się wydarzyć”. Jego przekaz uwzględnia fakty bezsporne, ale do ich wyjaśnienia wykorzystuje inne źródła, interpretacje, tłumaczenie przeznaczenia obiektów, hipotezy dotyczące motywacji bohaterów. Wszystkie one mają prawo być użyte w interpretacji dziedzictwa. Przewodnik może też interpretować procesy i wydarzenia z perspektywy legendarnej (na przykład zgodnie z lokalnym podaniem znanym od wieków), albo religijnej (wydarzenie jako cud, życie świętego zgodnie z opisem hagiograficznym). Jest to akceptowalne o ile nie jest sprzeczne z niepodważalnymi faktami, a uczestnicy od początku wiedzą, że prezentowana im jest alternatywna wersja historii czy interpretacji danego aspektu dziedzictwa.

Zalety. Przekaz alternatywnej narracji w zwiedzaniu nie tylko ożywia historię i dziedzictwo, ale czyni je przedmiotem intensywnej refleksji już „na miejscu”. Nie tylko bowiem trwale wiąże interpretacje z miejscami zwiedzania, ale także z osobą przekazującą, która staje się żywym, osobiście doświadczanym rzecznikiem danej wersji historii (postawy społecznej, wartości kulturowej itd.), z którą można także podjąć polemikę. Ma to zupełnie inny wymiar niż zapoznanie się z takimi wersjami utrwalonymi w dokumentach lub naukowych opracowaniach, z którymi większość zwiedzających prawdopodobnie by się nie zetknęła.

Wady: Przygotowanie zwiedzania wymaga studium powiązanego ze znużającym odszukiwaniem źródeł, relacji i wątków, którym dotąd nie poświęcano odrębnych analiz lub w ogóle się nie zajmowano, ich krytyczną oceną i rekonstruowaniem. Dlatego twórca scenariusza musi posiadać przygotowanie akademickie lub współpracować z fachowcami. Problemem (nie wadą) może też okazać się krytyka ze strony innych (przewodników, mieszkańców, edukatorów?) nie akceptujących zarzucania „lepiej uzasadnionej” lub dotychczas dominującej wizji historii lub oceny dziedzictwa. Niektóre oceny formułowane w słowie i piśmie posuwają się do zarzutu fałszowania historii, zatem wprowadzanie poszczególnych tematów wymaga subtelności formy przekazu, ale i odwagi oraz odporności.

Przykład: Frauenhistorische Stadtrundgänge von Frauen für Frauen in Münster

(spacery kobiecej historii – od kobiet dla kobiet w Münster)

Organizator: Arbeitsgruppe Frauengeschichte Münster**Czas trwania:** 1,5 godziny

Opis oferty: Pod wspólnym tytułem funkcjonuje właściwie grupa propozycji, realizowanych przez grupę współpracujących przewodniczek i historyczek z miejscowego uniwersytetu. Odbywają się one raz w miesiącu przez cały rok i składają się na spójną wizję alternatywnej interpretacji historii miasta i genezy jego materialnego i niematerialnego dziedzictwa. Nie ograniczają się one do narracji z punktu widzenia kobiet jako uczestników historii (co byłoby tylko oprowadzaniem z perspektywy). Treści przekazu tych spacerów historycznych bazują na reinterpretacji źródeł historycznych dotyczących głównych wydarzeń i procesów społecznych, wskazywania na ich do niedawna anonimowych żeńskich inicjatorów, współtwórców, niezłomnych bohaterów, charyzmatycznych przywódców, wytrwałych realizatorów, otwarte rebeliantki i działające w cieniu podżegaczki. Jednak poszczególne zwiedzania poświęcone są nie osobom, a tematom, dzięki czemu współtworzą całościowy obraz. Dotychczas zrealizowano następujące zwiedzania: „kobiety i religia“, „kobiety i medycyna“, „dawne i nowe ruchy kobiece“, „kobiety w czasach wojny i pokoju“, „narodowy socjalizm w Münster i opór“, „walka o prawa kobiet“, „praca“ „wychowanie i kształcenie“. W wielu przypadkach odkrywane są inspiracje, w innych wręcz decydujący wpływ znanych i działających w cieniu kobiet na brzemienne w skutki decyzje włodarzy miasta, ich uczestnictwo w narodzinach miejskich ruchów i inicjatyw (religijnych i społecznych), a także spontanicznych buntów i rebelii, udział w wielkich inwestycjach oraz rola w narodzinach komercyjnych przedsięwzięć. Uczestnicy wycieczek otrzymują solidnie uzasadnioną źródłami bardziej kompletną wersję historii miasta, która wprowadza na scenę nowe osoby, wskazuje na znaczenie lekceważonych dotąd wydarzeń, a zasługi (ale i winy) rozpisuje według nowych schematów. Całościowy obraz okazuje się być bardziej zniuansowany niż ten powielany w lokalnej historiografii.

Miejsca/obszary: W ramach serii każdy spacer odbywa się według własnego scenariusza, odpowiedniego do jego tematyki, przestrzenią jest więc cały obszar miasta.

Zastosowanie. Okazje do prezentowania narracji alternatywnej dają klasyczne formy oprowadzania: spacer historyczny i tematyczny, które można dzięki niej ożywić. Tematami bywają na przykład interpretacja codziennego życia miasta w danej epoce, przebieg procesu historycznego (np. przyjmowania chrześcijaństwa, tworzenia się warstwy społecznej) czy twórczego (powstawanie dzieła literackiego w kontekście biografii autora). Narracja alternatywna może być też atrakcyjna dla uczestników turystyki edukacyjnej realizujących programy akademickie, m.in. historii i etnografii oraz wycieczek tematycznych i studyjnych.

Typ 3: Zwiedzanie fabularyzowane

Opis: Nazwy tej usługi w różnych językach ukazują jej pierwszorzędą cechę. W języku angielskim określa się ją jako „*adventure performance*“, „*adventure city tour*” albo „*dramatised city tour*”, w niemieckim: „*Erlebnisführung*” (oprowadzanie przeżyciowe). Na podstawie analizy ofert określanych tymi nazwami można zdefiniować zwiedzanie fabularyzowane jako *zwiedzanie tematyczne miejscowości lub obiektu z udziałem przewodnika, zawierające element stylizacji historycznej lub tematycznej, odbywające się zgodnie ze szczegółowo przygotowanym scenariuszem zawierającym m. in. inscenizacje wydarzeń oraz uwzględniające jedną lub kilka form aktywności ze strony zwiedzających, powiązaną z ich obecnością w kolejnych punktach zwiedzania*. Posiada trzy niezbędne elementy, których łączna obecność decyduje o różnicy między zwiedzaniem fabularyzowanym a oprowadzaniem w stroju historycznym, rekonstrukcją historyczną czy prezentacją w ramach ofert „żywej historii”. Są to: 1. fabuła dramatyczna odgrywana według przygotowanego scenariusza i wnosząca element interpretacji przez dramatyczne sceny, 2. historyczna stylizacja postaci (stroju, najczęściej także języka, często miejsca akcji) oraz 3. przestrzenne zwiedzanie - aktywna eksploracja obszaru, do której angażuje się uczestników. Może to być spacer z odegraniem scenariusza w jednym miejscu albo

towarzysząca spacerowi akcja rozwijająca się w kolejnych miejscach, tworzona przez jednego aktora odgrywającego różne role lub przez wielu aktorów tworzących szereg scen na każdej stacji, aż po zwiedzanie obejmujące czynny udział turystów w spektaklu. Scenariusz odgrywa przewodnik lub niewielki zespół, do inscenizacji włącza się często wszystkich lub wybranych uczestników, którzy przejmują drugorzędne role lub podejmują interakcję w przewidzianych ramach i miejscach, zachęceni przez przewodnika lub aktorów.

Zalety: Dramatyzacja urozmaica doświadczenie historii lub aspektu dziedzictwa przez zwiedzających, dając wrażenie bycia w „środku akcji”. Odczucie świadectwa „z pierwszej ręki” wzmacnia stylizacja języka i strój aktorów. Zastosowanie różnych elementów przekazu, w tym „żywych scen” sprzyja koncentracji uczestników. Charakterystyczne atrybuty i wynikające ze scenariusza zachowania przewodnika i innych aktorów pozwalają lepiej kojarzyć treści ze scenami i bohaterami. Łatwiej zachęcić uczestników do zaangażowania i uzyskać wysoki poziom interakcji - pytań, reakcji słownych i współudziału w realizacji elementów scenariusza (odczytywanie wręczonego tekstu, odegranie roli statysty, uczenie się i wykonanie piosenki, tańca), co sprzyja pełniejszemu przeżyciu i lepszemu zapamiętaniu.

Wady: Długie i wymagające wiele wysiłku przygotowanie (scenariusz, próby, ustalenia w obiektach). Wysoki koszt realizacji spowodowany koniecznością opłacenia zespołu, zakupu lub wypożyczenia strojów, przygotowania i realizacji efektów multimedialnych, a w wersjach obcojęzycznych - dodatkowo tłumaczenia scenariusza. Trudności w realizacji mogą wynikać z reakcji osób postronnych (niepożądane komentarze). Przy niesprzyjającej pogodzie konieczne jest odgrywanie scen w pomieszczeniach zamkniętych lub pod zadaszeniem zamiast w otwartych przestrzeniach.

Przykład: Die Hexe von Freiburg

Organizator: Freiburg Living History, Freiburg in Breisgau **Czas trwania:** 2 godziny

Opis: Treścią scenariusza są ostatnie godziny życia na wolności wdowy Cathariny Stadelmenin, mieszkanki miasta w XVI wieku, oskarżonej o czary.

Miejsca: Rathausplatz, Obere Altstadt (centrum średniowiecznego miasta), Münsterplatz

Realizacja: Zwiedzanie odbywa się w formie przejścia z przewodniczką po obszarze starego miasta oraz 7 scen fabularnych z udziałem innych osób. Przewodniczka wprowadza w kontekst wydarzenie i prowadzi narrację jako swoje pożegnanie z miastem i bliskimi ludźmi, przy okazji prezentując historyczne budowle i miejsca dziedzictwa. W kolejnych scenach zwiedzający spotykają poszczególne osoby dramatu. Pod koniec spacer zamienia się w ucieczkę przed prześladowcami. Ostatecznie przewodnik podsumowuje historyczne wydarzenie i stawia uczestnikom pytania do refleksji. Następuje zaproszenie zwiedzających do krótkiego uzupełniającego spaceru historycznego, podczas którego prezentowane są pozostałe kluczowe obiekty dziedzictwa.

Elementy przekazu: Opowiadanie ciągle (narratorem jest przewodnik), trzy dialogi z mieszkańcami (prostytutka, córka kata, franciszkański zakonnik), trzy sceny zbiorowe (z przyjaciółkami, mnichami i przedstawicielami miasta), efekty dźwiękowe i świetlne (uruchamiane przez przewodnika).

Zastosowanie. Zwiedzanie fabularyzowane najczęściej jest oferowane na zamówienie grup turystycznych przyjeżdżających do miast w ramach wycieczek, rzadziej dla grup szkolnych. W Europie zachodniej jest wykorzystywane także w obsłudze wycieczek studyjnych i tematycznych. Ze względu na wysokie koszty ta forma niemal nie jest wykorzystywana przez indywidualnych turystów. Jednak w miastach z dużym ruchem turystycznym bywa umieszczana w regularnej ofercie (na przykład w sezonie w określony dzień tygodnia o stałej godzinie) i można w nim uczestniczyć za opłatą. Bywa organizowane na zamówienie firm dla ich pracowników, dla uczestników konferencji i zjazdów, z okazji eventów turystycznych.

Typ 4: Zwiedzanie wielozmysłowe (multisensorial tours)

Opis formy: Człowiek doświadcza świata pięcioma zmysłami, a tradycyjny proces edukacyjny i praktyka klasycznych mediów ograniczają ten przekaz do dwóch: wzroku i słuchu. Każdy kolejny zmysł zaangażowany do poznawania wzbogaca doświadczenie miejsca, jego dziedzictwa i życia w nim. Zwiedzanie, w którym doświadczenie dziedzictwa przez uczestnika i jego interpretacja przez przewodnika opiera się nie tylko na wzroku i słuchu to zwiedzanie multisensoryczne. Angażuje ono smak, dotyk lub węch albo więcej niż jeden z tych zmysłów, a temu doświadczeniu nadaje kluczową lub przynajmniej ważną rolę w całości zwiedzania: pojawiają się w nim jako ważny punkt (odrębna „stacja”, aspekt doświadczenia kilku lub wszystkich miejsc) i towarzyszy mu element interpretacji. To nadaje mu funkcję jednej z podstaw turystycznego przeżycia i własnej interpretacji dziedzictwa przez uczestnika. Są miejsca, w których trudno sobie wyobrazić niewykorzystanie tego aspektu interpretacji (miasta Indii, arabskie bazy, zakłady produkujące np. perfumy, alkohole, produkty czekoladowe, apteki, ogrody botaniczne itd.). Ta forma często pojawia się w ofercie przewodników w miastach, w których element węchu, smaku lub dotyku ma duży udział w dziedzictwie kulturowym, m.in. tam, gdzie rozwinął się przemysł spożywczy, perfumeryjny, skórzany lub jedno z tradycyjnych rzemiosł, jak garbarstwo, kaletnictwo albo w miastach posiadających duże zasoby umożliwiające eksplorację z użyciem takiego zmysłu (zróżnicowane tradycje kulinarne, różnorodność roślinności itd.). We współczesnej ofercie przewodnickiej spotyka się cztery główne podtypy zwiedzania multisensorycznego. Są to 1) tematyczne zwiedzania kulinarne (np. trasy kulinarne po miastach, trasy piwiarni itp.), które jako wiodący profil zwiedzania eksponują zmysł smaku, dając mu pierwszeństwo przed wzrokiem i słuchem, 2) zwiedzania koncentrujące się na miejscach, gdzie wrażenia odbierane jednym zmysłem poza wzrokiem i słuchem są interpretowane przez przewodnika na równi z nimi, jak w zakładach spożywczych z degustacją (smak), w ogrodach (węch, czasem dotyk) itd., 3) zwiedzania „kompensacyjne” dla niewidomych, niedowidzących, głuchych i niedosłyszących, z doбором miejsc możliwych do poznania z udziałem innych zmysłów (np. dotyku) i interpretacją uwzględniającą wrażenia nim pozyskiwane, 4) „zwiedzania wszystkich zmysłów”, organizowane przy wykorzystaniu każdego z nich do poznawania w jednym lub kilku miejscach, gdzie wysuwa się go na pierwszy plan i czyni przedmiotem interpretacji.

Zalety. Podstawowym atutem jest możliwość konfrontacji z przestrzenią i dziedzictwem miasta za pośrednictwem wielu zmysłów, co daje bardziej całościowe doświadczenie oraz lepiej utrwała wrażenia. Dla ludzi ograniczonych w percepcji przez brak jednego ze zmysłów jest to naturalna rekompensata niekorzystnej różnicy z innymi zwiedzającymi. W wielu miastach takie zwiedzanie umożliwia wprowadzenie do oferty ważnych elementów miejscowego dziedzictwa i pozwala w pełni wykorzystać ich potencjał (industrialny, kulinarny itd.). Zwiedzanie wielozmysłowe wymaga też większej aktywności uczestników, co wywołuje w nich samych poczucie własnego zaangażowania i zwiększa efekt zadowolenia.

Wady. Zwiedzanie wymaga większego zaangażowania przewodnika na etapie konstrukcji programu i ustalania warunków realizacji oraz stałej dbałości o to, by w każdym miejscu przewidzianym do wielozmysłowego odbioru uczestnicy takie doświadczenia uzyskali.

Przykład: Budapest Locals

Organizator: przewodnik Anita Barta, pośrednictwo: Budapest Travel Guide

Czas trwania: 3-3,5 godziny

Opis: Oferta wykorzystuje w przekazie wszystkie pięć zmysłów. Obok historii miasta i prezentacji obiektów dziedzictwa przewodnik w wielu miejscach stara się zwrócić uwagę zwiedzających na więcej niż tylko widok i dźwięk (choć i ten interpretuje nieklasycznie na przykład w przypadku charakterystycznych dźwięków na niektórych ulicach). W lokalnym warsztacie kaletniczym demonstrowane są surowce i produkty skórzane, w tradycyjnej hali targowej opisywane są zapachy i smaki i podawane ich próbki, w winiarni, kawiarni i restauracji uczestnicy są zapraszani do degustacji (zupy, salami, wina, tortu, wódki). Po zakończeniu zwiedzania uczestnicy są zapraszani na posiłek.

Miejsca i dominujące / interpretowane wrażenia zmysłowe:: obiekty dziedzictwa (wzrok), miejskie panoramy (wzrok), ulice Budapesztu (wzrok, słuch), Dom Strudla (smak), Hala Targowa (węch, smak, wzrok, słuch, dotyk), warsztat kaletniczy (dotyk, węch, wzrok) tradycyjna winiarnia (smak, słuch), tradycyjna kawiarnia (smak).

Zastosowanie. Zwiedzania wielozmysłowe można organizować niemal w każdym mieście, jednak najbardziej potrzebne są tam, gdzie istnieją rozwinięte tradycje kulinarne i urozmaicona oferta w tej dziedzinie, gdzie już funkcjonują trasy kulinarne, „rozpisane” na gotowy program wizyt i potraw proponowanych uczestnikom w poszczególnych miejscach. Dobrymi miejscami do takich zwiedzań są zakłady produkujące określone typy towarów (tkaniny, perfumy), a nawet dzielnice miast, w których zaznaczyła się obecność danego rzemiosła i funkcjonują warsztaty z tradycyjnymi technologiami produkcyjnymi, na przykład tkactwo, winiarstwo, przetwórstwo owoców. Także grupa „zwiedzań wszystkich zmysłów” dawniej oferowana głównie dzieciom, cieszy się rosnącym zainteresowaniem dorosłych.

Typ 5: Zwiedzanie kreatywne

Opis. Jego wyróżniającym elementem jest kombinacja dwóch modułów: 1) oprowadzania w przestrzeni miasta i 2) kreatywnego zaangażowania zwiedzających. Istnieje niemal nieograniczone spektrum jego tematów i przedmiotów: fotografowanie, sztuka kulinarna (przygotowywanie potraw tradycyjnych, deserów itd.), malowanie (w tym sztuka uliczna), muzyka (śpiewy ludowe, odtwarzanie dzieł miejscowego kompozytora, artysty, grupy muzycznej), literatura (tworzenie opowiadań), teatr (warsztaty aktorskie na podstawie miejscowej twórczości), taniec (ludowy lub współczesny) itd. Wybrany temat lub dziedzina powinny być reprezentowane w autentycznym dziedzictwie miasta, np. w jego tradycjach muzycznych, kulinarnych, literackich itd. lub być charakterystyczne dla jego aktualnego życia (fotografowanie charakterystycznych miejsc, nauka tańca danej okolicy itp.). Pierwszy element zwiedzania: spacer (objazd) jest zaplanowany tematycznie, zbieżnie z dziedziną kreatywnego działania uczestników. Przewodnik prezentuje ją od strony historycznej, bohaterów, ich motywacji tworzenia, znanych wytworów albo dzieł, wyjaśniając podstawowe pojęcia (typy, techniki itd.), a zwiedzane miejsca interpretuje z punktu widzenia tematyki lub intensywnie włącza jej elementy do przekazu. Uczestnicy angażują się w trakcie zwiedzania (np. fotografują) lub/i podczas warsztatu tematycznego, prowadzonego przez fachowca (może nim być przewodnik) w wybranym miejscu, często ważnym z punktu widzenia tematyki (muzeum, miejsce biograficzne, atelier fotograficzne). Przykładowo, zwiedzanie kreatywne w dziedzinie kulinarnej obejmuje miejsca związane z powstaniem danej potrawy i spotkania z ludźmi tworzącymi ją, tradycyjne miejsca jej spożywania, imprezy kulinarne związane z tą potrawą (np. festiwal dobrego smaku) i kończy się w miejscu, gdzie uczestnicy obejrzą prezentację wykonywania potrawy i pod kierunkiem mistrza sami do niego przystąpią. Takie zwiedzanie kończy wspólna degustacja, a uczestnicy mogą wziąć ze sobą własne wytwory.

Zalety. Największą jest wysoki poziom zaangażowania uczestników. Przez udział w tworzeniu (tekstów, obrazów, albumów, przedmiotów, potraw itd.) pozyskują oni dogłębne doświadczenie prawdziwego udziału w dziedzictwie, a nie tylko zetknięcia z nim. Zyskują nowe umiejętności, co u niektórych może przerodzić się w trwałą pasję (hobby). Wraz z doświadczeniem kreatywnego działania w danej dziedzinie pojawia się u nich wrażliwość na te same wymiary ludzkiej twórczości gdzie indziej (np. inne odczucie smaku, docenienie wartości pracy ręcznej, zdolność całościowego postrzegania fotografowanego obiektu itd.). Udział w zwiedzaniu kreatywnym zwiększa zdolność uczestnika do formułowania bardziej wyważonych i głębszych ocen estetycznych na podstawie własnego doświadczenia. Pobudzenie wrażliwości i przemiana postaw (także estetycznych) to najdalej idące oczekiwania, formułowane wobec interpretacji dziedzictwa.

Wady. Zwiedzanie kreatywne jest droższe w organizacji. Wymaga wykorzystania materiałów (np. do malowania, sporządzania potraw itd.). Koszty może zwiększyć konieczność wynajęcia miejsca do warsztatu i jego ewentualnego sprzątnięcia. Z kolei przewodnik musi albo dobrze opanować umiejętności twórcze w danej dziedzinie, albo zaangażować fachowca, a sam ograniczyć się do elementów wprowadzenia i interpretacji miejsc oraz wytworów.

Przykład: Riga Street & Urban Photography Tour

Organizator: Eat Riga Tours and Events.

Czas trwania: od 2,5 do 4 godzin

Opis oferty: Propozycja obejmuje: 1) wędrowkę z przewodnikiem który jest profesjonalnym fotografem po najbardziej znanych ulicach i obiektach Rygi oraz po mniej znanych wśród turystów charakterystycznych punktach codziennego życia miejskiego. Obok zwyczajnego opisu miejsc dziedzictwa prezentowana jest ich artystyczna interpretacja w postaci wykonanych poprzednio profesjonalnych zdjęć, po czym następuje praktyczna instrukcja i wykonywanie pod kierunkiem fotografa własnych obrazów przez uczestników (na życzenie także aparatami analogowymi typu „sowieckiego”). Niezależnie od tego wspólnie poszukuje się ciekawych motywów życia ulicznego, przewodnik udziela wskazówek dotyczących ich fotografowania, po czym uczestnicy robią własne zdjęcia. Wycieczkę kończy warsztat, w trakcie którego dokonuje się selekcji zdjęć, ich retuszu oraz wykonuje własny album fotograficzny Rygi, który można wziąć ze sobą w na nośniku elektronicznym lub wydrukować w papierze.

Miejsca: Miejsca silnej koncentracji zabytków, kwartały z charakterystycznymi obiektami stylów architektury od gotyku do secesji, warsztat w profesjonalnej pracowni fotografa.

Wyjaśniane i prezentowane techniki: fotografowanie obiektów z różnych pozycji i ujęć, wykorzystywanie mniej znanych opcji aparatu, fotografowanie żywych scen życia miejskiego, robienie zdjęć za pomocą aparatu analogowego i wywoływanie zdjęć analogowych, tworzenie schematu i designu albumu fotografii miasta.

Zastosowanie: Postulat kreatywności w ostatnich latach doprowadził do pojawienia się odrębnej formy turystyki kulturowej (*creative tourism*). Popularność rozmaitych sposobów zaangażowania zwiedzających zmienia się w zależności od trendów zainteresowań turystów, przy czym niektóre sposoby są bardziej popularne w różnych krajach: we Włoszech zwiedzania kulinarne z warsztatami dla uczestników, w Niemczech - zwiedzania artystyczne (w tym sztuka uliczna), w krajach Europy Środkowej: fotografowanie. Znane są także oferty zwiedzań literackich, filmowych (ze zbieraniem motywów i późniejszym warsztatem) i rzemieślniczych. Często te oferty adresowane są do dzieci i łączą zwiedzanie na przykład z rysowaniem lub malowaniem odwiedzanych miejsc. Grupą zainteresowaną są też pasjonaci niektórych sztuk i rzemiosł oraz studenci i uczniowie kreatywnych kierunków.

Podsumowanie

Przegląd nowszych form przewodnictwa w ofertach lokalnych operatorów turystyki w miastach europejskich, dokonany na potrzeby tej analizy pozwala stwierdzić, że w obliczu zmian popytowych wynikających głównie z indywidualizacji form turystyki miejskiej i innych niż dawniej preferencji turystów oraz wobec konkurencji ze strony technologii prezentacyjnych, przewodnicy w coraz większym stopniu poszukują programów, metod i narzędzi, które mogłyby powiększyć ich szanse w rywalizacji o klienta. Ponieważ mają świadomość, że nie są w stanie konkurować z coraz doskonalszymi formami prezentacji miejskiego dziedzictwa, zaczynają się skupiać na jego elastycznej i interaktywnej interpretacji. W jej procesie drugi człowiek - postrzegany bardziej jako naturalny partner eksploracji miasta niż martwy przyrząd czy program prezentacyjny - „udziela ludzkiego głosu” miejscowemu dziedzictwu, przedstawia je z różnych stron w odpowiedzi na momentalne oczekiwania zwiedzających, wykorzystując osobiste zdolności i charyzmę motywuje do osobistego doświadczenia i dalszej refleksji oraz stwarza naturalną okazję do dialogu z prezentowanymi wartościami i postawami. Te właśnie cechy nowoczesnego przewodnictwa miejskiego w wysokim stopniu realizują zasady współczesnej interpretacji dziedzictwa. Z drugiej strony przewodnictwo miejskie odkrywające ją jako szansę dla siebie, w coraz większym stopniu przybiera formę przewodnictwa interpretatywnego. Ze względu na to przedstawiciele tego zawodu nie tylko oczekują, ale i zasługują na wsparcie ze strony teoretyków i praktyków interpretacji dziedzictwa. Podjęcie współdziałania obu stron w miastach Europy jest potrzebą chwili.

Bibliografia:

- Cohen E., 1985, *The tourist guide: The origins, structure and dynamics of a role*, „Annals of Tourism Research” 12 (1), ss 5-29
- Ham S., Weiler B., 2007, *Isolating the Role of On-site Interpretation in a Satisfying Experience*, „Journal of Interpretation Research”, t. 12, Nr 2., ss. 5-24
- Hewison R., 1989, *Heritage: An interpretation*, in: D.L. Uzzell (ed.), *Heritage Interpretation, Tom 1*, Londyn: Belhaven (ss. 15-23).
- Macdonalds S., 2006, *Mediating Heritage: Tour Guides At The former Naziparty rally grounds*, Norymberga, „Tourist Studies” 6 (2), (ss. 119-138)
- Mikos v. Rohrscheidt A., 2014 a, *Kierunki badań i naukowa bibliografia turystyki kulturowej w Polsce i na świecie. (Stan: sierpień 2014)*, „Turystyka Kulturowa” Nr 8, s. 86-135
- Mikos v. Rohrscheidt A., 2014 b, *Współczesne przewodnictwo miejskie. Metodyka i organizacja interpretacji dziedzictwa*, Proksenia, Kraków
- Sharing our stories. Guidelines for Heritage Interpretation*, The National Trust of Australia, 2007, Text: Shar Jones
- The ICOMOS Charter for the Interpretation and Presentation of Cultural Heritage Sites, Ratified by the 16th General Assembly of ICOMOS Quebec, Canada, 4 October 2008*
- The Nara Document on Authenticity*, 1994, ICOMOS, Nara, Japan
- Tilden F., 1957, *Interpreting our Heritage*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill
- Pastorelli J., 2003, *Enriching the Experience – An Interpretative Approach to Tour Guiding*, Pearson Education Australia, French Forest
- Pond K., 1993, *The professional Guide: Dynamics of Tour Guiding*, Van Nostrand Reinhold, New York
- Weiler B., Black R., 2014, *Tours Guiding Research. Insights, Issues and Implications*, Chanel View Publications, Bristol
- Weiler B., Ham S.H., 2001, *Tour Guides and Interpretation in: D. Weaver (ed.) Encyclopedia of Ecotourism (ss. 549-563)*, Cabi Publishing, Wallingford

Towards interpretative city guiding. New approaches and services on examples of selected European cities

Keywords: urban tourism, city guiding, heritage interpretation, guiding methods

Abstract. The paper is an analysis of various alternative forms of guiding introduced and used in increasing number in many European cities. As reasons for increasing diversity of guiding methods were identified the changes in the preferences and expectations of today's urban tourists and the competition between urban systems of providing information, leading to use of modern technologies in tourism communication and presentation. A juxtaposition showing the variety of guiding offers in selected cities of the European Union confirms the increasing prevalence of interpretative guiding. The analysis of the selected proposals made in the last part of the text shows their convergence with the recognized principles of heritage interpretation.